
1***Driehoeksverhoudingen****Ter inleiding*

Mark Kinet

*Want vele mensen zagen ook in dromen reeds zich gevoegd bij hun moeder;
doch wie dit alles onbeduidend acht, draagt de last des levens licht.*

– Uit de mond van moeder Jocaste tegen haar zoon Oedipus
(Oedipus Rex, Sophocles, vers 981 e.v.)

Preludium

Een jongeman is jaloers omdat zijn vriendin wordt uitverkoren voor een door hem felbegeerde job bij een hoog aangeschreven werkgever bij wie hij eveneens solliciteerde en waar hem aanvankelijk een mooie toekomst werd voorgespiegeld.

Een pubermeisje is verliefd op een jongen uit haar klas. Hij flirt echter met haar beste vriendin en ziet haar niet staan. Zij is heel jaloers en vertelt aan haar vriendin dat zij hem heeft zien zoenen met nog een ander meisje.

Een jongen ligt 's nachts wakker in zijn bed en haat zijn moeder die hem uit de slaap houdt door te liggen fluisteren tegen zijn vader die hij

overdag fysiek (want voor allerlei sport en spel) voor zich alleen heeft. Hij voelt zich zo woest dat hij zijn moeder zou kunnen vermoorden.

Een vrouw droomt telkens weer van haar vroegere geliefden en wenst stillletjes en met veel schuldgevoelens dat haar lieve maar overbezorgde man zou sterven zodat ze als een lustige weduwe haar erotisch leven zou kunnen hernemen.

Een man voelt zich gedomineerd door zijn beter verdienende partner, die als zelfstandige zaakvoester werkt en daarnaast daadkrachtig het huishouden bestiert. Achter haar rug beleeft hij allerlei seksuele avonturen met gehuwde vrouwen.

Een vrouw vraagt zich af hoe het komt dat ze op vlak van studies en beroepskeuze haar 'intiemste jeugdromen' niet gerealiseerd heeft. Ze lagen nochtans binnen haar mogelijkheden. 'Het was een haalbare kaart maar het is alsof het niet mag. Alsof het not done is. Alsof ik iets mis zou doen.'

Ontwikkeling

We kunnen het psychoanalytisch proces vergelijken met de ontwikkeling van een foto in de donkere kamer. Aanvankelijk tasten we in het duister. Met de nodige zorg en deskundigheid komen zaken aan het licht. Geleidelijk doemen bepaalde figuren op. Wie zijn ze? Hoe zien ze eruit? Wat zijn de onderlinge verhoudingen? Is de foto voldoende scherp? Zijn de kleuren waarheidsgetrouw?

In de klinische praktijk blijkt het Oedipuscomplex vaak het sluitstuk van een aldus begrepen ontwikkeling. Pas dan wordt het gehele plaatje zichtbaar en komt alles in een breder en vollediger verband te staan. Bij nader toezien blijkt het samengesteld uit allerlei driehoeken. Een beetje zoals fractalen groot en klein in allerlei variaties in de natuur zijn terug te vinden (Mandelbrot 1967). In die zin is het Oedipuscomplex *pièce de résistance* en blijft het vaak nog het langst van al ten prooi aan verdringing.

De psychoanalyse schopte (en schopt nog steeds) op meerdere manieren schandaal. Ten eerste door haar ontsluiting van de infantiele, polymorf perverse seksualiteit (Freud 1905). Ze is zelfzuchtig en bevat steeds in wisselende legering en in passieve of actieve vorm orale, anale, genitale, voyeuristische, exhibitionistische en/of sadomasochistische componenten. Freud onderstreept het wilde en barbaarse van deze seksualiteit die voor haar bevrediging alle mogelijke objecten en doelen gebruikt. Afhankelijk van eerste lust- of onlustervaringen treden dan fixaties op die het latere seksuele (be)leven zullen bepalen. In tegenstelling tot de neurotische seksualiteit kent deze kinderlijke seksualiteit

(nog) geen incestverbod, geen verdringing, geen sublimatie. Kinderen blijken met andere woorden geen engeltjes.

Ten tweede confronteert de psychoanalyse er ons mee dat we geen baas zijn in eigen huis. Na het heliocentrisme van Copernicus en de evolutietheorie van Darwin bezorgt Freud ons naar eigen zeggen een derde narcistische krenking (1916-1917). Qua krachtsverhouding staan we tot ons onbewuste zoals de ruiter tot zijn paard (1923, p. 391; 1933, p. 141). We zijn als een tiran die liever luistert naar zijn hovelingen dan naar de stem van zijn volk te luisteren (1917, p. 18). Of ons bewustzijn gedraagt zich (vrij naar Jung) als een man die zich na een verdacht geluid in de kelder naar de zolder haast om daar te constateren dat hij zich iets had ingebeeld. Terwijl de dappere man zich simpelweg niet in de kelder durfde te wagen.

Grootste schandaal is misschien echter dat de psychoanalyse de seksuele en agressieve kleur van onze intiemste familiale banden heeft blootgelegd. Diep in ons schuilen impulsen van incest en oudermoord die we in de kiem hebben gesmoord maar die in ons latere leven blijven sluimeren en hun invloed laten gelden. Vroeg of laat moet menigeen rekenschap afleggen en verantwoordelijkheid opnemen voor de onwillekeurige maar desalniettemin onvermijdelijke staat van zonde die er mee gepaard gaat. De worsteling met/om dit soort waarheid is voor elke Oedipus dan ook essentieel.

Kerncomplex

Klassiek freudiaans is het Oedipuscomplex het kerncomplex van de neurose (Freud 1931, p. 126). Onze identiteit en relaties zijn errond gegroepeerd. Het is beslissend voor onze gender en seksuele oriëntatie, maar ook voor onze gewetensvorming als beschaafde wezens. Voor Andre Green (1992) biedt het Oedipuscomplex ons een eerste en funderende symbolische structuur. Hij heeft al naargelang tijd en plaats wisselende verschijningsvormen, wordt belichaamd door verschillende figuren en met verschillende functies. Hij knoopt er een heel netwerk van concepten aan vast: Ik-Ideaal, identificatie, Boven-Ik, verlies, castratie, sublimatie, enzovoort. Het is in lacaniaanse bewoordingen de grote Ander die in onze psyche zijn neerslag krijgt en die van ons (à la Aristoteles, zie Ackrill 1994) een 'zoön *politikon*' of politiek dier maakt. De familie mag immers niet herleid worden tot biologische verwantschappen maar is een in tijd en cultuur variërende configuratie van onderlinge verbanden, geboden en verboden, rechten en plichten niet in het minst op vlak van wie waarvoor hoe en van wat mag 'genieten'.

Voor een optimale psychische ontwikkeling van het kind is de liefde van de ouders voor elkaar belangrijker dan de liefde van de ouders voor het kind. Als de ouders een onbevredigende relatie hebben, kan er een scheve driehoek ontstaan, waarbij een of beide ouders voldoening zoeken bij het kind. Het kind wordt zodoende niet genoeg geconfronteerd met liefdevolle ouders in een seksueel koppel. Het lijkt meer aan te sluiten bij moeder en/of vader dan de partner en denkt hun verlangens te kunnen of te moeten bevredigen. De grenzen tussen de seksen, tussen de generaties en degene die te maken hebben met het incestverbod, worden dan onduidelijk. Wat tekortschiet, is dan de vaderlijke functie (niet te verwarren met de vader als figuur) die als derde term moet verbieden én beschermen. Normaliter beteugelt ze zodoende de grenzeloze liefde waarbij ouder en kind op ziekelijke of moordende wijze in elkaar opgaan.

Het gaat hier in belangrijke mate om universele verlangens, waarbij het kind liefdevol 'op zijn plaats' gezet of gehouden moet worden teneinde een rechte driehoek te installeren. Als deze triangulatie naar behoren functioneert, wordt het kind met grenzen en met verlangens geconfronteerd waarvan het niet het middelpunt is. Daarom heeft dit proces een beschermende waarde. Het zet het kind 'op zijn plaats'. De liefde voor het kind kan bijvoorbeeld zo groot(s) zijn dat de wet of de limiet niet wordt bewaakt uit vrees de liefde van het kind te verliezen. De ontwikkeling komt dan in het teken van seductie of verleiding in plaats van educatie of leiding te staan, waardoor een Rijk van het Kind wordt gevestigd. Het is volgens sommige zwartkijkers een van de vele ziekten van onze tijd (Marcelli 2003).

Kruispunt

Oedipus vermoordde zijn vader op een kruispunt. Hierop alluderend heeft Raul Hartke (2016) het over het Oedipuscomplex als een belangrijk kruispunt van de psychoanalyse. Er doen zich regelmatig botsingen voor die enerzijds te maken hebben met het ego van de betrokkenen maar ook met verschillende theoretische en conceptuele modellen en/of met andere problematieken of praktijkvoering van waaruit het oedipale drama wordt bekeken. Ze belichten echter vaak telkens andere facetten van eenzelfde kristal. Trouw aan het profiel van de reeks *Psychoanalytisch Actueel* passeren ook in dit boek heel diverse perspectieven de revue. Menige onder hen bevatten uiteenlopend casusmateriaal of klinische fragmenten. Hier en daar hebben ze een meer algemene en/of theoretische insteek.

Want de psychoanalyse beschikt gelukkig over talrijke kaarten die elk op hun eigen manier een uiterst uitgebreid gebied van menselijke psychologie en psychopathologie beschrijven. Zoals staatkundige, reliëf-, economische, geologische, demografische en klimatologische kaarten beschrijven ze telkens andere dimensies. Hun samenspel leidt tot een steeds preciezer beeld van het gebied dat wordt bestreken. De kaart is echter niet het gebied en finaal moet je altijd weer met open geest en met je eigen ogen proberen te kijken.

Het begint natuurlijk met Freuds theorie over het Oedipuscomplex, dat bij nader toezien een driepoot vormt met het fallisch ontwikkelingsstadium en het castratiecomplex. Melanie Klein voegt er een pregenitale Oedipus aan toe waarbinnen de gecombineerde ouderfiguur c.q. de fallische moeder, een sleutelrol speelt. Jacques Lacan vat het Oedipuscomplex op als een vooraf bestaande en uitwendige structuur/filter waarmee we worden geconfronteerd en hij introduceert de symbolische castratie die met de (wet van de) taal gepaard gaat. Wilfred Bion brengt het Oedipuscomplex vooral in verband met de K-link en de strijd met/om de waarheid die er de kern van uitmaakt. Terwijl Freud en Klein voor het Oedipuscomplex vanuit de (evolutie-biologisch geladen) driftmatigheid vertrekken, ziet Lacan de mens vooral als deel van een beschaving, terwijl Bion hem vooral begrijpt als een denkend wezen.

In hedendaagse bewoordingen kan het Oedipuscomplex worden begrepen als een soort algoritme. Het is een interpretatieve code die toelaat de betekenis van uitspraken, symptomen of dromen te achterhalen. In die zin is het een heuristisch instrument dat herinnering en beleving kan faciliteren doordat het de patiënt aan het denken zet over zijn geschiedenis. Van Rhijn e.a. (1995) vergelijken oedipale duidingen dan ook met het bieden van psychoanalytische constructies (Freud 1937). Oedipus en castratiecomplex zijn volgens hen meer noch minder dan de typisch psychoanalytische 'bepalende vooroordelen' aan de hand waarvan de patiënt wordt beluisterd (Van Rhijn 1995, p. 77).

Genealogisch

Freud vertaalde fragmenten uit *Oedipus Rex* van Sophocles tijdens zijn middelbare schoolperiode en hij identificeerde zich ook met Koning Oedipus van wie in de laatste rede van het koor wordt gezegd dat hij 'een beroemd raadsel doorgrondde en een machtig man was' (Jones 1955, p. 13-14). Hij heeft het voor het eerst over de oedipale problematiek in zijn manuscript N van 31.05.1897, hij leidt deze problematiek door zelfanalyse af uit zijn eigen kinderervaringen in een brief aan vriend Fliess van

15.10.1897 waarin hij verwijst naar de Oedipusmythe. Hij spreekt iets later ook over Hamlet, die zijn oom niet uit de weg kan ruimen omdat deze de (vader)moord pleegde waar Hamlet alleen van durfde te dromen. De ontdekking van deze oedipale dynamiek ging met heel wat weerstand gepaard, want gedurende drie dagen was Freud 'innerlijk vastgebonden' en was er 'weerstand tegenover iets nieuws' (Masson 1985, p. 270-271).

Freud veralgemeent het Oedipuscomplex in zijn *Droomduiding* (1900, p. 261 e.v.). Ik geef twee letterlijke citaten van deze pagina. 'De handeling van het stuk (*Oedipus Rex* M.K.) bestaat nu uit niets anders dan de stap voor stap opgevoerde en kunstig uitgestelde onthulling – te vergelijken met het werk van een psychoanalyse – dat Oedipus zelf de moordenaar van Laius, maar ook de zoon van de vermoorde en van Jocaste is... Mischien is het ons allen beschoren geweest de eerste seksuele impuls op de moeder, de eerste haat en gewelddadige wens tegen de vader te richten; onze dromen overtuigen ons daarvan. Koning Oedipus, die zijn vader Laius heeft gedood en zijn moeder Jocaste gehuwd, is slechts de wensvervulling van onze kinderjaren.'

Freud noemt het Oedipuscomplex het kerncomplex van de neurose in zijn lezing aan de Clark Universiteit (1910). Het was een moeilijke bevalling. Zo merkt Andre Green (1992) op dat het Oedipuscomplex pas belangrijk werd in Freuds publicaties twintig jaar later. Ook het castratiecomplex had Freud al voor het eerst beschreven in 1908, maar het werd pas verbonden met de fallische fase en het Oedipuscomplex in 1923.

Definities

Het conventionele Oedipuscomplex gaat (in telegramstijl) als volgt. Voor jongens en meisjes is de moeder het eerste liefdesobject. Voor de jongen blijft dit zo zowel in de pre-oedipale als in de oedipale periode. De tussenkomst van de vader en de ontdekking van het vrouwelijk geslacht (de afwezige penis) hebben een effect. Omwille van castratieangst wordt de moeder opgegeven en wordt de vaderlijke autoriteit geïnterioriseerd. Het castratiecomplex zorgt voor de afsluiting van het Oedipuscomplex. Het geweten is de resultante van de angst voor de castrerende vader (Freud 1924, p. 85). Incestverbod en exogamiegebod worden van kracht. De zoon mag genieten, maar van een andere vrouw dan de moeder.

Het meisje heeft ook actieve liefdesimpulsen naar de moeder toe. Na de ontdekking van het mannelijk geslacht ontstaat penisnijd. Het meisje keert zich – misbedeeld – af van de moeder en richt zich tot de vader teneinde van hem te krijgen wat haar vanwege de moeder ontbreekt.

Hier zet het castratiecomplex het Oedipuscomplex in gang. De erogene zone van het meisje verschuift van clitoris naar vagina en van actief naar passief. Finaal zoeken zowel man als vrouw in hun latere liefdesobject uiteindelijk de moeder (Freud 1933, p. 135).

Ik citeer Harry Stroeken in zijn *Lexicon* bij de *Freud Werken* (2006, p. 101): 'In de oedipale fase, zoals door Freud gedacht, koestert de kleuter seksuele verlangens ten opzichte van de ouder van het andere geslacht en vijandige gevoelens ten opzichte van de als rivaal ervaren ouder van hetzelfde geslacht. Dit wordt het positieve Oedipuscomplex genoemd, in het omgekeerde geval spreekt men van een negatief Oedipuscomplex. Dan hebben de seksuele verlangens betrekking op de ouder van hetzelfde geslacht, terwijl de vijandige gevoelens zich op de ouder van het andere geslacht richten. Rond het zesde jaar lost dit complex zich op en komt het kind in de latentiefase (1914, p. 34). Men stelle zich dit niet te clichématig voor. 'Men krijgt namelijk de indruk dat het enkelvoudige Oedipuscomplex helemaal niet zo vaak voorkomt, maar een vereenvoudiging of schematisering is, die nochtans in de praktijk vaak genoeg gerechtvaardigd blijft' (Freud 1923 p. 398). De instellingen uit deze oorspronkelijke constellatie kunnen weer tevoorschijn komen in het verdere leven: het eerste liefdesobject blijft gezocht worden en daardoor blijken zo veel huwelijkspartners op een ouder te lijken.' Dit laatste verdient misschien meteen precisering: op een ouder zoals we ze vanuit onze kinderogen zagen en ervoeren.

Dat het in het Oedipuscomplex voor Freud niet alleen over driehoeken maar wel degelijk over incest en vadermoord gaat, mag blijken uit deze uitspraak die hij deed in zijn *Hoofdlijnen* op het einde van zijn leven: 'Als de jongen (vanaf zijn tweede à derde levensjaar) de fallische fase van zijn libido-ontwikkeling is ingegaan, lustgewaarwordingen van zijn lid ontvangt en geleerd heeft zich deze door manuele prikkeling naar believen zelf te verschaffen, wordt hij de minnaar van zijn moeder. Hij wenst haar fysiek te bezitten in de vormen die hij door zijn waarnemingen en vermoedens over het seksuele leven heeft geraden, poogt haar te verleiden door haar zijn lid te tonen, waarvan het bezit hem met trots vervult. Zijn vroegontwaakte mannelijkheid poogt, kortom, de vader bij haar te vervangen, die tot dusver toch al een benijd voorbeeld voor hem was geweest vanwege de fysieke kracht die hij bij hem waarneemt, en het gezag waarmee hij hem bekleed ziet. Nu is de vader zijn rivaal, die hem in de weg staat en die hij graag uit de weg zou ruimen' (1940, p. 486).

Ik vermeld deze passage uitdrukkelijk om meteen aan te sluiten bij een actueel discussiepunt. Enerzijds zijn er immers stemmen die stellen dat er een toenemende en defensieve veronachtzaming is van het

seksuele binnen de hedendaagse psychoanalyse (zie bijv. Green 1995). Seksualiteit wordt in deze (door hem gehekelde) optiek niet langer beschouwd als primaire factor maar eerder als verdediging tegen zowel eerdere als latere factoren. Anderzijds is het wellicht een goede zaak dat de psychoanalyse zich heeft losgemaakt van een als het ware in steen gebeiteld dictaat. Seks is niet alles, seks zit ook niet *in* alles en seks kan op zijn beurt inderdaad ook defensieve doeleinden dienen dus staat niet Altijd en Overal centraal.

Illustratief voor deze verschillende accenten was nog de gedachtewisseling rond de keuze van de coverafbeelding van dit boek. We twijfelden namelijk tussen een schilderij van Maryam Najd waarop naast elkaar een vooraanzicht van een hedendaagse en naakte Adam en Eva staat. (Hedendaags want zij houdt zonder blikken of blozen zijn penis vast). Maar we verkozen uiteindelijk de (ook innerlijke) driehoek die in de weerhouden coverafbeelding van een werk van Sofie Muller valt af te lezen en waarin een al te nadrukkelijke verwijzing naar het seksuele ontbreekt.

De titel *Psychonomics*, een reeks waar deze sculptuur deel van uitmaakt, verwijst naar 'de wetenschap die de wetten (nomos) onderzoekt die de werking van ons verstand (psyche) bepalen'. Met medische instrumenten, eigen bloed, ongedefinieerde alchemistische vloeistoffen, harde materialen als glas en metaal en het gebruik van polyurethaan, meestal bewerkt met vuur en rook, onderzoekt Muller de psyche van de mens. Haar frequente gebruik van scharen (het attribuut van de Griekse godin Atropos die besliste over leven en dood) in deze reeks verwijst niet alleen naar het doorknippen van de navelstreng en het beëindigen van relaties. Ze gebruikt de symboliek van de schaar eveneens voor haar helende karakter (het wegnippen van het kwaad). Dat dit alles rijmt met het psychoanalytische bedrijf spreekt dan ook voor zich.

Klassiek freudiaans

Nog steeds klassiek freudiaans speelt het Oedipuscomplex in de neurose een cruciale rol (Freud 1923, 1924). Onder dit complex wordt verstaan het geheel van amoureuze verlangens en vijandige gevoelens die het kind ervaart tegenover zijn ouders en die later in het onbewuste (tegenover als ouderfiguur beleefde anderen) blijven doorwerken. Ze zullen dan leiden tot allerlei zich opdringende gevoelens van rivaliteit, jaloezheid of competitie en/of seksuele verlangens naar 'verboden' of 'onmogelijke' partners. Ook brengen ze allerlei neurotische psychopathologie teweeg, waarbij het seksueel en narcistisch plezier wordt bemoeilijkt

door remmingen, symptomen en angsten allerhande. Zich belangrijk, gewaardeerd of geliefd voelen, dan wel zich als man of vrouw goed in zijn/haar vel voelen en van allerlei zaken genieten worden dan door onbewuste schuldgevoelens/strafbehoefte verstoord of belemmerd.

In zijn 'positieve' vorm kenmerkt het Oedipuscomplex zich door doodswensen aan het adres van de ouder van hetzelfde geslacht en seksuele verlangen voor die van het andere geslacht. In zijn 'negatieve' vorm doet zich net het omgekeerde voor. Elementen van beide vormen zijn echter veelal op onderling verweven wijze aanwezig, waardoor er ambivalenties tegenover beide ouders bestaan die zo kenmerkend zijn voor het neurotische register en Kleins depressieve positie.

Het complex is op zijn hoogtepunt tussen drie- en vijfjarige leeftijd, namelijk tijdens de fallische fase. In die periode 'kent' het kind slechts de fallus, die door zijn aan- of afwezigheid als kenmerkend voor het geslachtsverschil wordt beschouwd. Met de vorming van een (overwegend vaderlijk) Boven-Ik wordt het Oedipuscomplex verdrongen tijdens de latentiejaren. Het kent een heropleving tijdens de puberteitsperiode en mondt dan op min of meer bevredigende wijze uit in een welbepaalde objectkeuze.

Het Oedipuscomplex wordt door de meeste psychoanalytici als structurerend beschouwd, zowel voor de persoonlijkheid als voor latere psychopathologie die immers allebei in hun verhouding tot dit complex worden begrepen. Het gaat echter niet alleen om een geheel van liefdevolle en vijandige gevoelens die het kind ervaart tegenover de ouders tijdens de fallische fase van zijn ontwikkeling. Het Oedipuscomplex verwijst evenzeer naar het proces dat precies moet leiden tot de 'oplossing' van deze emotionele investeringen. Het Boven-Ik wordt gevormd en er doen zich diverse identificaties voor die het kind zullen inschakelen in de hem omringende beschaving met zijn normen en wetten.

Na Freud

Werkten vooral Melanie Klein en Jacques Lacan het (niet in het minst vroege) Oedipuscomplex verder uit. Volgens Klein is er een aangeboren kennis van het seksuele en van de seksuele verhouding, zoals bij de dieren (Rusbridger 2004). Zij hecht geen belang aan Freuds fallische fase. Met betrekking tot Oedipuscomplex en geslachtsverschil gaat ze ook in tegen Freuds fallocentrisme (Kinet 1996). De reden waarom het meisje zich van de moeder afkeert heeft niet te maken met het gevoel van gecasteerd-zijn maar met het spenen van de borst, waardoor ze zich oraal naar de penis gaat richten. In tweede instantie 'zakt' dit

passief-receptieve doel naar de lagergelegen meer-lippige mond. Tegenover de penisnijd die Freud de vrouw toeschrijft stelt Klein anderzijds de barensnijd. De jongen maakt eerst een '*femininity*' fase door en zal later zijn penis (narcistisch) overwaarderen en een competitieve drang ontwikkelen om 'het' cultureel, financieel of maatschappelijk te 'maken' (Klein 1928, 1945).

Terwijl het bij Freud gaat om gehele objecten waartussen liefde speelt naast de bezitterige wens de ander te elimineren, gaat het bij Kleins vroege Oedipus om liefde en haat tegenover of vanwege deelobjecten, om afgunst ten aanzien van de ouderlijke relatie en om het imago van de gecombineerde ouderfiguur (1928, 1952). Deze laatste is prominent in de schizoïd-paranoïde positie, draait rond de borst en de penis die onderling zijn verenigd en is verbonden met agressie en schuldgevoelens.

Melanie Klein en bij uitbreiding de Angelsaksische psychoanalyse heeft een meer lineaire opvatting over onze ontwikkeling. In de Franse traditie is het concept van de *nachträglichkeit* of posterioriteit sterker vertegenwoordigd en geeft pas het latere triangulaire met terugwerken de kracht zijn betekenis aan de voorafgaande dyade. Er is bij wijze van spreken geen eenvoudige historische progressie van borst en penis naar moeder en vader maar de laatste gaan in hun optiek niet chronologisch, maar logisch aan de eerste vooraf.

Een en ander komt uitgebreid aan bod in Jacques Lacans visie op het Oedipuscomplex, die verderop in het boek wordt geschetst, maar Andre Greens theorie van veralgemeende triangulatie (1990) sluit er voor een stuk bij aan. Volgens hem is van bij de geboorte de vader aanwezig in hoofde van de moeder. Van de onzichtbare oorzaak van haar niet-geheelter-beschikking-zijn van het kind evolueert hij in verschillende stadia tot de daadwerkelijke derde van vlees en bloed die hij pas wordt als het Oedipuscomplex zijn volle wasdom bereikt. Tegelijk beklemtoont Green nogmaals het belang van seksualiteit en destructie naast dat van het Oedipuscomplex als funderend voor ons psychisch leven. Zoals voor Lacan omvat het Oedipuscomplex voor hem het geheel van de relatie tussen kind en ouders. Het is niet zozeer een ontwikkelingsfase maar veeleer een structuur die aan het kind voorafgaat en het een plaats geeft nog voor het kind dit zelf ervaart.

Waarheid

Freud vergelijkt het analytisch proces met het gevecht van Oedipus om inzicht in zichzelf en zijn geschiedenis te verwerven (Zachrisson 2013). Volgens Hölderlin is Oedipus passioneel op zoek naar eigen waarheid

(1952, p. 199). Al is dit maar de helft van het verhaal, want er is evenzeer de passie der onwetendheid (*passion de l'ignorance*, Lacan 1975, p. 110). De boog van het Oedipusverhaal is immers gespannen tussen een blinde ziener (Tiresias) en mensen (niet alleen Oedipus!) die ziende blind zijn. Er is een zoeken naar waarheid maar volgens Steiner (1985) ook een *'turning a blind eye'*. Zo lijken Jocaste, Creon, Tiresias, het koor maar natuurlijk ook en vooral Oedipus zelf een oogje dicht te knijpen voor de evidente conclusie op de vraag wie Laius vermoord zou hebben (Zachrisson 2013, p. 323).

Voor Aristoteles (Ackrill 1994) staat Koning Oedipus van Sophocles voor het drama model. Het lokt bij de toeschouwer medelijden en angst uit, leidt tot loutering of catharsis en beweegt van onwetendheid naar kennis. Karakter is noodlot, zo luidt een oneliner van Heraclitus. Met dramatische ironie toont dit stuk aan hoe vruchteloos het kan zijn aan dit eigen noodlot te proberen te ontsnappen. Oedipus is ook verscheurd tussen de wens zichzelf te kennen en de angst of afkeer die met dergelijke zelfkennis gepaard gaat. In deze dubbele zin staat hij op zijn beurt model voor veel patiënten.

Vooruitblik

In een vooruitblik valt deze bundel verder uiteen in drie blokken. In het openingsluik wordt eerst wat achtergrondtheorie geschetst. Zo steekt Marc Hamburger meteen van wal met drie perspectieven op de oedipale driehoek. Het eerste gaat van versmelting naar verbinding. In het tweede realiseert het kind zich dat de ander ook andere relaties heeft. In het derde gaat het meer klassiek freudiaans om de samenhang tussen driehoeksverhoudingen en seksualiteit. Elk van deze oedipale fasen wordt geïllustreerd met een uitgebreide casusbespreking waarin de respectievelijke psychodynamiek tot uiting komt.

Thijs Timmer geeft een brede inleiding tot de vroege oedipale situatie zoals ze door Melanie Klein werd geïntroduceerd. Zij is allicht meest bekend als uitvindster van de psychoanalytische speltherapie en omwille van haar beschrijving van de schizoïd-paranoïde en de depressieve positie. Klein liet echter ook nieuw licht schijnen op een vroeger gesitueerd Oedipuscomplex. Onder andere de gecombineerde ouderfiguur, achtervolgende schuldgevoelens en last but not least de sfinx staan erin centraal. Ook hier wordt besloten met een klinisch vignet.

Zelf geef ik vervolgens enkele oedipale variaties. Ik begin met de evolutionaire aarding, waarbij ethologische, antropologische en primatologische bevindingen de revue passeren. Dan beland ik bij Jacques Lacan

die ik probeer te volgen in een hoge metapsychologische vlucht. Niet de penis maar de fallus blijkt erin een sleutelrol te spelen. Hij maakt dat het oedipale niet (drie)hoekig maar zelfs vierkant draait.

In een tweede gedeelte van het boek volgen drie bijdragen met een uitdrukkelijke klinische insteek. Ook behandelen zij hoe het Oedipus-complex werkzaam is en tot uiting komt in verschillende levensfasen. Eva Prinsen leidt ons aan de hand van een uitgebreid besproken psychoanalyse van een jongen langs de meest uiteenlopende psychoanalytische horizonten. In het bijzonder zoomt ze in op het belang van het triadische en van de vader op het zich ontwikkelende denken.

Doorspekt met levendige klinische voorbeelden en fragmenten loodst Willem Heuves ons mee voor een rondleiding doorheen de puberteit en wat ze aan oedipale heropleving behelst. Hij verwijst onderweg naar zowel klassieke als hedendaagse auteurs en zet het psychoseksuele perspectief af tegen het objectrelationele. Blijkt dat het eerste niet altijd per se een primaire rol speelt in het puberale (be)leven. Als enige laat hij ook een Zelfpsychologische optiek weerklinken.

Het tweede deel sluit af met Lut De Rijdt die Oedipus in de adolescentie voor het voetlicht brengt. Eerst bespreekt ze de klassiek freudiaanse basis van het complex om er dan aan de hand van vooral het (post)kleinaniaanse gedachtegoed verder op te borduren. Zij focust in het bijzonder op het vrouwelijke Oedipuscomplex en op de bijdrage die Bracha Ettinger ertoe levert met het 'matrixiële'. Ook hier komen vier klinische vignetten aan bod.

Het derde en laatste deel bevat meer eigenstandige bijdragen. Zo fileren Philippe Van Haute en Herman Westerink enkele basisteksten van Freud en komen ze onder andere tot de conclusie dat het Oedipuscomplex na zijn aanvankelijke introductie aan revisie toe is. Ze bespreken Freuds evoluerende opvattingen omtrent identificatie en het Boven-Ik alsook zijn laatste driftheorie waarin de oppositie tussen levens- en doodsdrijf zich op die tussen seksuele en zelfbehoudsdriften superponeert. Voor hoe we het oedipale moeten begrijpen, heeft dit naar hun mening grote consequenties.

We eindigen met de bijdrage van Rudi Vermote. Hij is momenteel gastprofessor in Japan en nam de voorbije jaren meermaals deel aan uitwisselingsprojecten met collega's uit het Verre Oosten. Hij deelt met ons zijn indrukken over de Aziatische Oedipus. De geschiedenis, mythes en godsdienstfilosofieën van het Verre Oosten blijken een stevige stempel te drukken op hoe het oedipale er ten tonele komt. Hij waagt zich voorzichtig aan enige commentaar.

Samen met Willem Heuves hoop ik dat dit gedrieëndeed boek des lezers negenproef zal doorstaan. Veel leer- en leesgenot toegewenst.

Literatuur

- Ackrill, J.L. (1994). *Aristoteles*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Freud, S. (1900). *De droomduiding*. P.D.2/3. Sigmund Freud Nederlandse Editie. Amsterdam/Meppel: Boom, p. 1-713.
- Freud, S. (1905). Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit. *Freud Werken*. 4. Amsterdam: Boom, p. 9-117.
- Freud, S. (1908). *Infantiele theorieën over seksualiteit*. K.B.2. Sigmund Freud Nederlandse Editie. Amsterdam/Meppel: Boom, p. 83-99.
- Freud, S. (1910). Over psychoanalyse. Vijf colleges. *Freud Werken*. 5. Amsterdam: Boom, p. 154-200.
- Freud, S. (1914). Over de geschiedenis van de psychoanalytische beweging. *Freud Werken*. 6. Amsterdam: Boom, p. 356-416.
- Freud, S. (1916-1917). *Colleges inleiding tot de psychoanalyse*. I.P.1/2. Sigmund Freud Nederlandse Editie. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Freud, S. (1917). Een moeilijkheid in de psychoanalyse. *Freud Werken*. 8. Amsterdam: Boom, p. 11-19.
- Freud, S. (1918). *Uit de geschiedenis van een kinderneurose ('de Wolfenman')*. Z.G.3. Sigmund Freud Nederlandse Editie. Amsterdam/Meppel: Boom, p. 21-159.
- Freud, S. (1923a). Het Ik en het Es. *Freud Werken*. 8. Amsterdam: Boom, p. 371-427.
- Freud, S. (1923b). *De genitale organisatie bij het kind*. K.B. 3. Sigmund Freud Nederlandse Editie. Amsterdam/Meppel: Boom, p. 75-80.
- Freud, S. (1924). *De ondergang van het Oedipus-complex*. K.B.3. Sigmund Freud Nederlandse Editie. Amsterdam/Meppel: Boom, p. 85-92.
- Freud, S. (1925). *De weerstanden tegen de psychoanalyse*. P.B.2. Sigmund Freud Nederlandse Editie. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Freud, S. (1931). *Over de vrouwelijke seksualiteit*. K.B.3. Sigmund Freud Nederlandse Editie. Amsterdam/Meppel: Boom, p. 123-145.
- Freud, S. (1933). Colleges inleiding tot de psychoanalyse — Nieuwe reeks (College xxix-College xxxv). *Freud Werken*. Amsterdam: Boom, p. 77-232.
- Freud, S. (1937). *Constructies in de analyse*. Sigmund Freud Nederlandse Editie. K.B.4. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Freud, S. (1940). Hoofdlijnen van de psychoanalyse. *Freud Werken*. 10. Amsterdam: Boom, p. 443-502.
- Green, A. (1990). *Andre Green's Brazilian lectures: the metapsychology of limits*. Rio de Janeiro: Imago.
- Green, A. (1992). Oedipe, Freud et nous. In A. Green: *La déliaison*. Paris: Hachette, p. 69-147.
- Green A (1995). Has sexuality anything to do with psychoanalysis? *Int J Psychoanal* 78, p. 1071-84.
- Hartke, R. (2016). The Oedipus complex: a confrontation at the central crossroads of psychoanalysis. *Int J Psychoanal* 97, p. 893-913.

- Hölderlin, F.R. (1952). Anmerkungen zum Oedipus. In: *Sämtliche Werke* vol. 5. Stuttgart: Kohlhammer, p. 195-200.
- Jones, E. (1955). *Sigmund Freud: Life and Work. Vol 2: The Years of Maturity 1901-1919*. London: Hogarth Press.
- Kinet, M. (1996). Weerzien met... Melanie Klein. *Tijdschrift voor Psychotherapie* 22, p. 197-211.
- Klein, M. (1928). Early stages of the Oedipus Conflict. In: *Love, Guilt and Reparation and other Works 1921-1945*. London: Virago Press 1994, p. 186-198.
- Klein, M. (1945). The Oedipus Complex in the Light of Early Anxieties. *Int J Psychoanal* 26, p. 11-33.
- Klein, M. (1952). The Origins of Transference. *Int J Psychoanal* 33, p. 433-438.
- Lacan, J. (1975). *Le Séminaire. Livre I. Les écrits techniques de Freud. 1953-1954*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Du Seuil.
- Mandelbrot, B. (1967). *The fractal geometry of nature*. New York: Freeman & co, 1982.
- Marcelli D. (2003), *L'enfant, chef de la famille*. Paris: Albin Michel.
- Masson, J.M. (1985). *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1877-1904*. Cambridge, MA: Harvard UP.
- Rusbridger, R. (2004). Elements of the Oedipus complex: a Kleinian account. *Int J Psychoanal* 85, p. 731-748.
- Steiner, J. (1985). Turning a blind eye: the cover up for Oedipus. *Int Rev Psychoanal* 12, p. 161-172.
- Stroeken, H. (2006). Lexicon. *Freud Werken*. 11. Amsterdam: Boom, p. 41-140.
- Van Rhijn, M., Van Rhijn, M. & Trijsburg, R.W. (1995). De oedipusmythe en het Oedipus-complex. *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 2, p. 82-96.
- Zachrisson, A. (2013). Oedipus the king: quest for self-knowledge-denial of reality. Sophocles' vision of man and psychoanalytic concept formation. *Int J Psychoanal* 94, p. 313-331.